

УДК 330.34

Бойківська Г.М.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету*

ЗАКОНОМІРНОСТІ, ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

REGULARITIES, CHARACTERISTICS AND FACTORS OF FORMATION OF PRODUCTION CAPACITY OF ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

Ефективність діяльності переробних підприємств в умовах ринкової конкуренції залежить в основному від якості формування та рівня використання виробничого потенціалу. Для сучасної промисловості актуальним є розвиток економічно ефективних виробництв і підвищення конкурентоспроможності продукції, активізація інвестування в реальний сектор економіки та подолання тенденції зростання зносу основних засобів за рахунок використання та впровадження інновацій у виробничий процес.

Ключові слова: виробничий потенціал, закономірності формування, фактори формування, ефективність, конкурентоспроможність.

АННОТАЦИЯ

Эффективность деятельности предприятий в условиях рыночной конкуренции зависит в основном от качества формирования и уровня использования производственного потенциала. Для современной промышленности актуальным является развитие экономически эффективных производств и повышение конкурентоспособности продукции, активизация инвестирования в реальный сектор экономики и преодоления тенденции роста износа основных средств за счет использования и внедрения инноваций в производственный процесс.

Ключевые слова: производственный потенциал, закономерности формирования, факторы формирования, эффективность, конкурентоспособность.

ANNOTATION

The efficiency of enterprises in a competitive market depends mainly on the quality of the formation and use of production capacity. For modern industry, the issues of the development of cost-effective production and improved product competitiveness, boosting investments in the real economy and overcome the depreciation growth trend due to the use and introduction innovation in the production process are important.

Keywords: production capacity, regularities of formation, factors of formation, efficiency, competitiveness.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України та проблеми, які існують на сьогоднішній день, ставлять підприємства, особливо переробної промисловості, перед необхідністю формування стратегії розвитку господарської діяльності відповідно до специфіки та особливостей ринкової економіки, проведення зваженої, обґрунтованої політики з випуску продукції, якої потребує ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка теоретико-методологічних питань підвищення ефективності використання виробничого потенціалу промислових підприємств стала темою досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Різноманітними дослідженнями цієї проблеми займалися і зробили вагомий внесок у її розвиток такі вчені, як

Л.І. Абалкін, Р.А. Белоусов, Ю.Ю. Донець, Т.Г. Дудар, С.Л. Дусановський, А.А. Задоя, М.І. Іванов, С.О. Іщук, Є.В. Лапін, Є.В. Мних, М.К. Пархомець, Й.М. Петрович, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, В.І. Свободін, О.С. Федонін, Т.С. Хачатуров, Д.А. Черніков, А.П. Чечет, Д.К. Шевченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявний науковий доробок, ряд питань все ж залишається недостатньо дослідженим. Це стосується насамперед структури виробничого потенціалу, факторів його формування та подальшого використання, виявлення основних напрямів подальшого розвитку та вдосконалення виробничого потенціалу. Усе це зумовило вибір теми дослідження, обґрунтування його мети, завдань.

Постановка завдання. Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад та розробка науково-практичних рекомендацій з ефективного використання виробничого потенціалу підприємств, зокрема визначення та систематизація факторів формування виробничого потенціалу підприємств з метою встановлення їх впливу на подальше ефективне його використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні складові потенціалу, такі як: інтелектуальний, потенціал обладнання, технологічних можливостей, інноваційний та ін. Кожна з них окремо не дає загальної характеристики виробничого потенціалу, оскільки виробничий потенціал – це поняття комплексне, системне і воно визначає напрями його формування та більш повного використання.

З огляду на цей аспект дослідження, у системі виробничого потенціалу підприємства доцільно виокремити такі закономірності його формування:

– потенціал підприємства – це складна система типових характеристик його елементів, причому останні можуть тією чи іншою мірою замінювати один одного, тобто є альтернативними;

– потенціал підприємства не можна утворити на базі механічного додавання елементів, оскільки він є динамічним угрупованням;

– потенціал підприємства у вищих формах його виявлення може самостійно трансформуватися з появою нових складових його елементів;

– елементи потенціалу підприємства мають функціонувати одночасно і в сукупності, бо закономірності розвитку можливостей підприємства не можуть бути розкриті окремо, а лише в їхньому поєднанні, що потребує досягнення збалансованого оптимального співвідношення між елементами;

– усі елементи потенціалу об'єктивно пов'язані з функціонуванням і розвитком підприємства, тобто, з одного боку, вони підлягають фізичному та техніко-економічному старінню, а з іншого – вони чутливі до досягнень науково-технічного прогресу;

– складові потенціалу підприємства мають бути адекватними характеристикам продукції і послуг, що виробляються на підприємстві [1].

Цікавою є думка щодо виділення таких груп закономірностей, як:

– формувальні – закономірності розвитку виробничого потенціалу, які зумовлюють перехід системи в якісно інший стан;

– регульовальні – закономірності функціонування виробничого потенціалу, які сприяють стабілізації наявного рівня якості системи [2].

Головна складність аналізу процесів формування потенціалу підприємств полягає в необхідності дослідження всіх його компонентів у взаємозв'язку та динаміці. Тобто виробничий потенціал підприємства має формуватись згідно з концепцією розвитку галузі на основі підсумовування пропорцій складових у єдину систему, що забезпечило б ефективне виробництво продукції відповідно до потреб та вимог ринку.

Поряд із закономірностями формування та використання виробничого потенціалу доцільно, на нашу думку, виокремити його характеристики, які дають можливість досліджувати виробничий потенціал як цілісну систему з притаманними особливостями розвитку, функціонування та відтворення, зокрема структурними, якісними, соціально-економічними особливостями (рис. 1).

Детальніше зупинимось на кожній з груп характеристик виробничого потенціалу. Досліджуючи виробничий потенціал в контексті структурної складової, на нашу думку, варто виділити такі характеристики: цілісність – означає, що всі складові, структурні елементи виробничого потенціалу повинні бути спрямовані на досягнення єдиної мети. Кожна зі складових потенціалу має право на функціонування лише тоді, коли вона бере участь у досягненні сукупного результату.

Взаємозв'язок, взаємодія елементів – це характеристика виробничого потенціалу, яка направлена на забезпечення його системної цілісності. Однак, ми вважаємо, що лише ця характеристика дає можливість досягти нових результатів, якісних переваг, що не було притаманним структурним елементам виробничого потенціалу до їхньої взаємодії. Відповідно, взаємодоповнення дає можливість нівелювати певні недоліки його окремих складових.

Взаємозамінність (альтернативність) складових виробничого потенціалу побудована на гіпотезі, що елементи виробничого потенціалу в різних співвідношеннях можуть бути спрямовані на виконання одного і того ж завдання, це зумовлено динамічним розвитком зовнішнього середовища та обмеженістю ресурсів.

Кількісне вимірювання, масштаб потенціалу – це характеристики, які визначають вимоги щодо кількісного оцінювання наявного виробничого потенціалу та дають можливість для проведення порівняння з аналогічними показниками інших підприємств. Масштаб потенціалу визначає місце, позицію підприємства серед конкурентів, в галузі, регіоні, країні. Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновки, що на основі визначення кількісних показників окремих підприємств формується сукупний потенціал промисловості, сільського господарства, кадровий потенціал галузі.

Розглянувши якісні характеристики виробничого потенціалу, з їх числа, на нашу думку, доцільно виділити здатність сприймати інновації. Означена характеристика визначає можливість розвитку виробничого потенціалу шляхом безпосереднього та систематичного використання нових технологічних ідей, є основною рушійною силою його розвитку, адже створення та впровадження інновацій дає можливість підприємству отримати конкурентні переваги через подолання опору старих елементів.

Гнучкість, як якісна характеристика виробничого потенціалу, вказує на можливості пере-

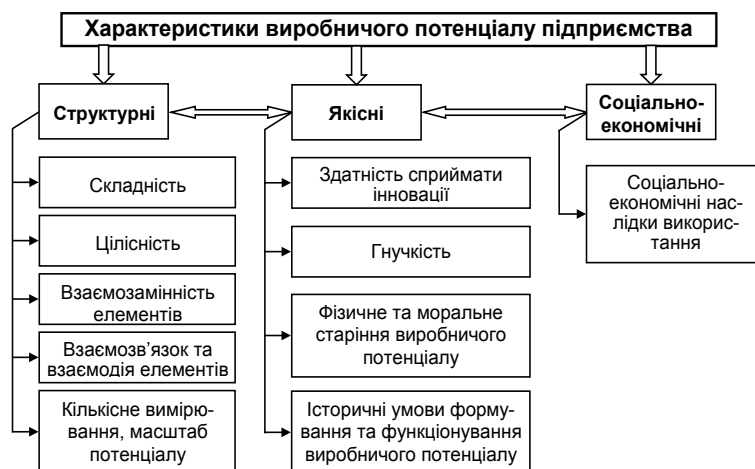

Рис. 1. Класифікація характеристик виробничого потенціалу промислового підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [3]

орієнтації системи на здійснення інших видів діяльності (на випуск нової продукції, використання інших ресурсів тощо) без ґрунтовних змін у матеріально-технічній базі, визначає швидкість реакції на зміни. Вимоги щодо підвищення гнучкості потенціалу пояснюються нестабільністю середовища функціонування організації.

Фізичне та моральне старіння виробничого потенціалу визначається наявністю матеріально-речових елементів, що мають свої «строки служіння». Під впливом НТП, а також вимог ринку, розширюється номенклатура високо-ефективного оснащення, яке є фактором формування та підвищення конкурентоспроможності організацій, оскільки скорочується період морального старіння як основних фондів, так і виробів. Підприємства, які не мають змоги або не бажають оновлювати свій потенціал, врешті-решт постають перед проблемою подальшого свого існування.

Історичні умови формування та функціонування виробничого потенціалу повинні враховуватися як характеристики виробничого потенціалу підприємства, оскільки саме вони встановлюють географічне розташування, масштаби, коопераційні зв'язки та «прив'язку» до осередків сировини тощо. Це свідчить про певні обмеження щодо використання та перетворення потенціалів окремих підприємств.

До групи соціально-економічних характеристик зарахуємо соціально-економічні наслідки

використання, які мають бути визначені для ідентифікації зацікавлених у використанні, підтримці в наявному стані або розвитку (скороченні) виробничого потенціалу підприємства. Темпи та якість перетворень залежать від структури зацікавленостей власників, суспільства, місцевих громад, працівників.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що структура виробничого потенціалу підприємства – це відносно стійкий спосіб організації його елементів, які розкривають його будову, елементний склад, закономірності, особливості, принципи формування та розвитку.

Для вирішення завдань дослідження актуальним є розгляд основних питань удосконалення управління розвитком та ефективним використанням виробничого потенціалу як основи підвищення конкурентоспроможності підприємства. Вони полягають в оцінюванні та визначенні основних об'єктів і напрямків, що визначають ріст й ефективне використання виробничого потенціалу як цілісної та динамічної системи, внесення змін в її структурні елементи, їх модернізацію відповідно до тих стратегічних завдань, які ставлять на підприємстві. Ми вважаємо, це стане можливою тоді, коли правильно будуть оцінені всі фактори, які визначають виробничий потенціал підприємства, а також коли будуть створені відповідні системи управління, які забезпечать реалізацію намічених планів і програм.

Виробничий потенціал – це здатність окремого підприємства виконувати певний обсяг робіт, випускати продукцію для реалізації своєї місії та цілей, які визначені його стратегією; це сукупність вартісних та натурально-матеріальних характеристик виробничої бази, яка виражається в потенційних можливостях виробляти продукцію певного складу, технічного рівня та якості в необхідному обсязі [1]. Потенційні можливості зумовлені факторами, які визначають умови, необхідні для цієї роботи, а саме: матеріальними, людськими, інтелектуальними та іншими факторами, тобто виробничий потенціал – це не просто виробнича потужність підприємства, яка визначає можливість виробляти певну продукцію.

Реалізація виробничого потенціалу залежить від ряду зовнішніх факторів (зовнішнє середовище, ступінь використання виробничого потенціалу) і від внутрішніх, які характеризують можливість реалізувати цей потенціал.

Розвиток виробничого потенціалу (ВП) можна розглядати як функцію, яка залежить від сукупності аргументів (факторів) [4]:

$$ВП = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n), \quad (1)$$

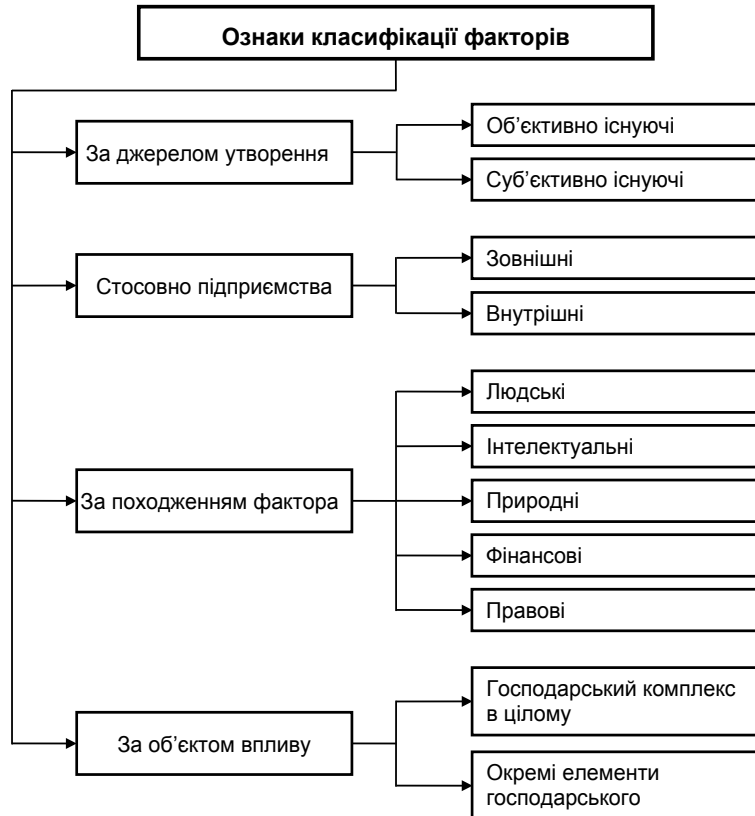

Рис. 2. Класифікація факторів, які впливають на формування та використання виробничого потенціалу підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [5]

де $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ – фактори, які визначають виробничий потенціал.

Під факторами слід розуміти ті сили та інструменти впливу, які формують виробничий потенціал підприємства. Вони є достатньо складним об'єктом вивчення, враховуються при розробці стратегії використання та нарощування виробничих можливостей.

Вивчення та узагальнення теоретичних засад формування і використання виробничого потенціалу дало змогу класифікувати фактори за певними ознаками, узагальнена їх класифікація наведена на рисунку 2.

Така систематика дає можливість впорядкувати всю множину факторів, виходячи з особливостей їх впливу на виробничий потенціал підприємств та виокремити чотири основні класифікаційні ознаки: за джерелом утворення, стосовно підприємства, за походженням фактора, за об'єктом впливу.

Групу факторів «за джерелом утворення» виробничого потенціалу можна поділити на об'єктивно та суб'єктивно існуючі (рис. 3).

До об'єктивно існуючих належать фактори, які діють незалежно від функціонування окремо взятого підприємства та органів його управління: економічні закони суспільства, дії владних і державних органів, стан національного та світового ринків тощо.

Суб'єктивно існуючі – це фактори, які виникають в результаті дій, рішень як керівників підприємства, так і керівників вищого (щодо певного підприємства) рівня. Серед них можна виділити фактори зовнішнього та внутрішнього характерів. Суб'єктивно існуючі фактори зовнішнього характеру – це економічна політика, нав'язана державою; позиція і бачення керівників міністерств та інших організацій; політична кон'юнктура на момент прийняття рішення. До суб'єктивно існуючих факторів внутрішнього характеру належать: індивідуальна позиція

Рис. 3. Класифікація факторів за ознакою «джерело утворення» виробничого потенціалу
Джерело: розроблено автором на основі [6]

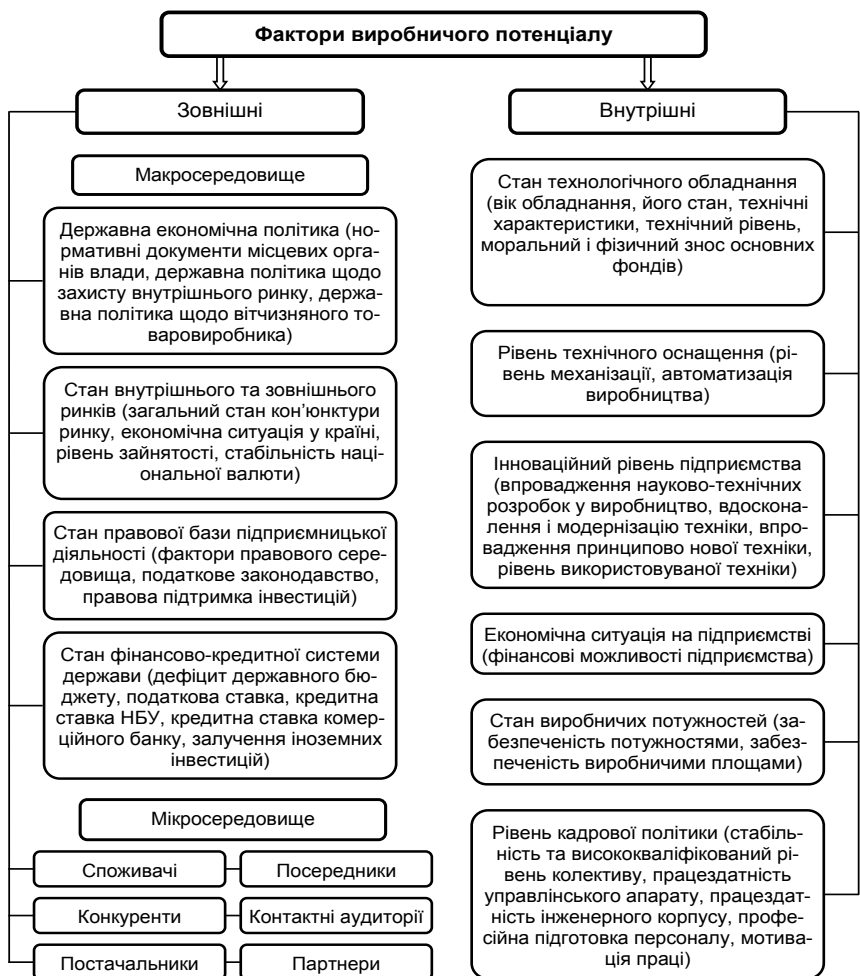

Рис. 4. Класифікація факторів за ознакою «стосовно підприємства»
Джерело: розроблено автором на основі [7]

власника підприємства, індивідуальна позиція керівника підприємства вищого рівня, інформаційні шуми на середньому та нижньому рівнях, професійно-кваліфікаційна підготовка вищого керівництва, професійно-кваліфікаційна підготовка керівників середньої ланки.

Фактори, класифіковані за ознакою «стосовно підприємства», можна поділити на внутрішні та зовнішні (рис. 4). Зовнішні фактори – це фактори зовнішнього середовища, які щодо підприємства та суб'єкта управління є некерованими, тобто такими, що не піддаються корегуванню та передбаченню. Для ефективного аналізу впливу зовнішніх факторів використовують маркетингові дослідження, SWOT-аналіз та інші методи діагностики зовнішнього середовища. Виявлення можливостей і загроз з боку зовнішнього середовища дає можливість підприємству отримати інформацію, яка дозволить змодельовати певні сценарії поведінки, тобто реакцію на можливі зміни. Кожен зі сценаріїв припускає висунення своїх вимог до формування та розвитку виробничого потенціалу підприємства. На нашу думку, при оцінюванні зовнішніх факторів доцільним є їх поділ на зовнішні фактори макро– та мікросередовища.

Відповідно, до зовнішніх факторів макросередовища належать: державна економічна політика, стан зовнішнього та внутрішнього ринків, правова база підприємницької діяльності, стан фінансово-кредитної системи держави. А до групи зовнішніх факторів мікросередовища – безпосереднє оточення підприємства (споживачі, конкуренти, постачальники, посередники, стратегічні союзники (партнери) та контактні аудиторії). Внутрішні – це такі фактори внутрішнього середовища підприємства, як: стан

технологічного обладнання підприємства, економічна ситуація на підприємстві, стан виробничих потужностей, рівень кадрової політики.

Цю групу факторів можна визначити також як керовані, такі, що піддаються управлінню, корегуванню, та які можна передбачити. Саме ця група факторів визначає ефективність роботи підприємств, використання виробничого потенціалу.

У процесі аналізу факторів формування та впливу на виробничий потенціал визначено, що найбільш вагомою групою є група факторів, класифікованих за ознакою «походження (природа) фактора» (рис. 5).

Їх можна об'єднати у п'ять груп: людські фактори, інтелектуальні, природні, фінансові та правові. До людських належать фактори відповідності посади працівника його психоінтелектуальним характеристикам, прагматичність позиції, вмотивованість поведінки. Інтелектуальні фактори – інноваційний рівень технічних та організаційних рішень, рівень освіти персоналу за категоріями. Група фінансових факторів включає: стан оборотних засобів, норму прибутку, оцінку вартість підприємства і т.п. Фактори правового середовища – це податкове і господарське законодавство, законодавча підтримка інвестицій та ін.

І за четвертою ознакою «об'єкт впливу» фактори поділяються на дві групи: фактори, які впливають на підприємство в цілому, та фактори, які впливають на окремі елементи підприємства (рис. 6).

До факторів, які впливають на підприємство в цілому, можна зарахувати: кон'юнктуру світового ринку (світові ціни на нафту, газ), кон'юнктуру внутрішнього ринку, державне управління (зміни законодавства).

Рис. 5. Класифікація факторів виробничого потенціалу за ознакою «походження (природа) фактора»

Джерело: розроблено автором на основі [8; 9]

Фактори, згруповані за елементами, які розкривають виробничий потенціал: за основними виробничими фондами, за засобами праці, за факторами власності, ринковими факторами, правовими, інноваційними, фінансовими, управлінськими та організаційними. Склад аналізованих факторів, які визначають використання та розвиток виробничого потенціалу, наведено у таблиці 1. Кожна зі складових потенціалу по-своєму реагує на зміну факторів мікро- і макросередовища підприємства. У цьому і полягають труднощі оцінювання, формування та стратегічного розвитку в цілому виробничого потенціалу підприємства.

Таблиця 1
Склад факторів, що визначають використання і розвиток виробничого потенціалу

Елементи	Кількість факторів	Валова частка факторів, %
Основні виробничі фонди	99	35,36
пасиви	25	8,93
активи	74	26,43
Предмети праці	17	6,07
Праця	21	7,5
Власність	23	8,2
Ринкові	18	6,43
Правові	10	3,57
Інноваційні	37	13,2
Фінансові	17	6,07
Управлінські	24	8,57
Організаційні	14	5,03
Разом:	280	100

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Як помітно з таблиці, найбільша кількість факторів належить основним виробничим фондам, а саме їх активам. Їх частка складає 26,43%. На другому місці знаходяться інноваційні фактори, їх 37, частка – 13,2%. На третьому – фактори, які характеризують пасивну частину основних виробничих фондів, потім управлінські, фактори власності, трудові, ринкові, фінансові та організаційні.

Висновки. Проведені дослідження показують, що існування особливостей формування потенціалу підприємства залежить від властивостей виробництва, типу галузі, конкурентного середовища, віку засобів праці, сучасності (модернізованості) основних фондів, їх зносу, технологічного оснащення, прогресивності предметів праці, стану трудових ресурсів, їх

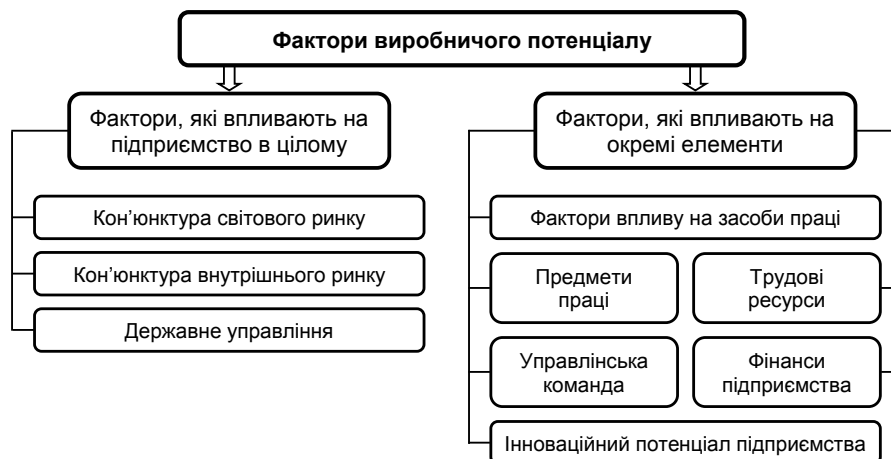

Рис. 6. Класифікація факторів виробничого потенціалу за ознакою «об'єкт впливу»

Джерело: розроблено автором на основі [6]

можливості забезпечувати необхідну продуктивність і т.д. Через те, на нашу думку, зазначені чинники доцільно виокремити у групу специфічних факторів. Саме вони визначатимуть успішну діяльність підприємства або, навпаки, невдачі в довгостроковій перспективі. Тому слід враховувати і виділяти ті фактори середовища, які мають більший вплив на ту чи іншу складову виробничого потенціалу. Це дозволить уникнути надмірного ускладнення моделі формування потенціалу в цілому. Проте при вирішенні питання, який фактор враховувати, а який на цю структурну одиницю потенціалу істотно не впливає і його можна не розглядати, слід залучати досвідчених експертів у цій сфері, і на них буде покладена відповідальність за адекватність майбутнього результату. Крім цього, в структурі кожної соціально-економічної системи слід виділяти ключові точки, які зумовлюють розвиток всієї структури (потенціалу) внаслідок комплексних зв'язків, інтегральних (сумарних) ефектів і феномену синергії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойківська Г.М. Напрями підвищення ефективності використання виробничого потенціалу переробних підприємств системи АПК : моногр. / Г.М. Бойківська. – Тернопіль : Крок, 2012. – 238 с.
2. Авдеєнко В.Н. Виробничий потенціал промислового підприємства / В.Н. Авдеєнко. – М. : Економіка, 1999. – 134 с.
3. Богун В.Л. Формування та оцінка виробничого потенціалу підприємства / В.Л. Богун // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 12(79). – С. 56–59.
4. Іщук С.О. Виробничий потенціал промислових підприємств: проблеми формування і розвитку : моногр. / С.О. Іщук. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 278 с.
5. Іванов Ю.Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток : моногр. / Ю.Б. Іванов, П.А. Орлов, О.Ю. Іванова. – Х. : ІНЖЕК, 2008. – 352 с.
6. Ареф'єва О.В. Економічні засади формування потенціалу

- підприємства / О.В. Арєф'єва, Т.В. Харчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 7(85) – С. 71–76.
7. Довгань Л.Є. Управління економічним потенціалом промислового підприємства [Електронний ресурс] / Л.Є. Довгань, Т.О. Приходько // Актуальні проблеми економіки і управління. – 2011. – № 5. – Режим доступу : http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2011_9.pdf.
8. Управління потенціалом підприємства : навч. посіб. / І.З. Должанський, Т.О. Загорна, О.О.Удалих, І.М. Герасименко, В.М. Ращупкіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 362 с.
9. Сисоєва І.М. Особливості облікової політики для промислових підприємств різних масштабів [Електронний ресурс] / І.М. Сисоєва, О.Ю. Балазюк // Ефективна економіка. – 2014. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>.